

Е. С. Гордеева

ОДИНОЧЕСТВО СРЕДИ МОЛОДЕЖИ КАК ОДНА ИЗ НАИБОЛЕЕ АКТУАЛЬНЫХ СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ПРОБЛЕМ

В статье рассмотрена проблема одиночества современной молодежи. Акцентируется внимание на междисциплинарном характере научного изучения этой проблемы; даются некоторые результаты ее социологического исследования отечественными и российскими специалистами. Подчеркивается актуальность и эвристические возможности применения методологии изучения одиночества как социально-психологической проблемы, которая расширяется в молодежной среде.

Ключевые слова: одиночество, молодой человек, социум, психолого-педагогическая реабилитация, социальная проблема.

E. Hordeyeva

LONELINESS AMONG YOUNG PEOPLE AS ONE OF THE MOST CURRENT SOCIO- PSYCHOLOGICAL PROBLEMS

The article deals with the problem of loneliness of modern youth. The focus is on the interdisciplinary nature of scientific research; it provides some results of sociological research of the domestic and Russian scientists. The article emphasizes the relevance and heuristic possibilities of applying the methodology of studying loneliness as social and psychological problem, which is gaining popularity in youth environment.

Key words: loneliness, young person, society, psycho-pedagogical rehabilitation, social problem.

УДК 37.013.78-051:316.42

Ю. В. Борох

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ЯК ІННОВАЦІЙНОГО СОЦІАЛЬНОГО ІНСТИТУТУ

У статті на основі інституційного підходу здійснено аналіз наукових доробків, присвячених проблемі інституціоналізації соціальної роботи як інноваційного соціального інституту. Охарактеризовано теоретико-методологічні аспекти сучасної соціальної роботи, визначено інноваційні тенденції розвитку соціально-педагогічної та соціальної практики в Україні.

Ключові слова: соціальна робота, інституціалізація, інститут соціальної роботи, інновації.

Постановка проблеми, її зв'язок з важливими завданнями. Актуалізація значної кількості соціальних проблем українського суспільства позначається на формуванні потреби в активізації пошуку шляхів їх розв'язання, зокрема й засобами соціальної роботи, що, у свою чергу, висуває нові вимоги до змісту професійної підготовки майбутніх соціальних працівників, які, певним чином, виступають носіями змін у суспільному житті. Вітчизняна соціальна робота як суспільна інституція, розвиваючись і самовдосконалюючись, змінює свою структуру та зміст, відповідно до тих відносин та тенденцій, що домінують у соціумі на даному етапі його розвитку, зокрема – починає поступово набувати рис модернізації та інноваційності. Поряд з формуванням і розвитком власного науково-методологічного поля соціальної роботи, поширюються новітні теоретико-методичні розробки практичних засад соціальної роботи, підготовлені у відповідності до сучасних тенденцій розвитку суспільства. Аналіз теоретико-методологічних аспектів сучасної соціальної роботи з позиції інституційного підходу дозволить визначити нагальні проблеми теорії і практики соціальної роботи, що стали об'єктом дослідницьких пошуків науковців, обґрунтувати теоретичні моделі та інноваційні технології соціальної роботи, які впроваджуються у нашій державі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з проблеми, виокремлення невирішених її частин. Потреба здійснення наукової розвідки саме за даним напрямом обумовлена

об'єктивними чинниками, зокрема, соціально-економічним та політичним становищем сучасної України, що детермінує процес інституціоналізації соціальної роботи як інноваційного соціального інституту, активно впливає на динаміку та механізми його функціонування. Попри очевидний інтерес науковців до проблем соціальної роботи, ступінь опрацювання питань її інституціоналізації в умовах сучасної України у вітчизняних дослідженнях є незначною. Однією з наукових праць, присвячених вивченню процесу інституціоналізації соціальної роботи в Україні, є науковий доробок Г. Попович [1]. Застосування інституційного підходу до аналізу особливостей розвитку соціальної роботи в суспільстві зустрічається побіжно у наукових доробках вітчизняних науковців О. Горпинич [2], М. Лукашевича [3], І. Миговича [4], В. Полтавця [5], Т. Семигіної [3; 4]. В окремих працях російських дослідників І. Алгебової [6], Л. Гусякової [7], В. Мітрохіна [8], П. Пономарьова [9], М. Фірсова [10] частково представлений теоретико-методологічний аналіз поставленої проблеми у контексті історії російської чи зарубіжної соціальної роботи.

Формулювання мети статті. Метою статті є на основі інституційного підходу здійснити аналіз наукових доробків, присвячених становленню процесу інституціоналізації соціальної роботи як інноваційного соціального інституту, та охарактеризувати теоретико-методологічні аспекти соціальної роботи.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів. Наукова категорія «інституціоналізація» достатньо часто використовується у соціологічній літературі, проте її чітке визначення до цього часу не сформульовано. Також зазначимо, що у науковому обігу паралельно до поняття «інституціоналізація» використовуються концепти «інституціалізація» [1] та «інституалізація» [5].

Стосовно нашого дослідження особливо цінним є розуміння категорії «інституціоналізація», що запропоноване у термінологічно-понятійному словнику «Соціальна політика і соціальна робота» за редакцією М. Головатого, М. Панасюка [11]. Інституціоналізація – 1) створення стабільних зразків соціальної взаємодії, заснованої на формалізованих правилах, законах, звичаях і ритуалах; 2) права і організаційне закріплення ustalених в суспільстві форм поведінки, відносин тощо; 3) створення інституту. У соціальній роботі, за твердженням авторів, згаданий термін також вживають на позначення: а) процесу створення системи установ для осіб, які потребують спеціального нагляду чи догляду (т. зв. інституціональна допомога, на противагу сімейній, догляду в громаді тощо); б) втрати навичок автономного життя внаслідок тривалого перебування в тотальних інституціях (інституціоналізація особистості) [11, с. 189].

Більш переконливим та змістовим, вважаємо трактування сутності поняття «інституціоналізація», запропоноване у соціологічному словнику термінів і понять за редакцією Є. Біленького і М. Козловця. Так, поняття «інституціоналізація» тлумачиться у вузькому і широкому значенні цього слова. У вузькому розумінні, інституціоналізація – це процес створення соціального інституту, заміна спонтанної і експериментальної поведінки передбачуваною, такою, яка очікується, моделюється, регулюється через визначення і закріплення соціальних норм, правил, статусів і ролей, приведення їх у систему, здатну діяти задля задоволення певної суспільної потреби. У широкому розумінні, інституціоналізація – це процес надання соціальним зв'язкам нормативного, стандартизованого, формального характеру; шляхи регуляції людської діяльності, забезпечення організованості, впорядкованості, нормативності життя суспільства і підвищення його ефективності [12, с. 124–125].

Термін «інституціалізація» тлумачиться значно ширше за термін «інституціоналізація» та відображає не тільки впорядкування, формалізацію і стандартизацію будь-чого, але й загальний процес соціальної організації загалом, результатом якого є специфічний набір соціальних норм і правил, які констатують співіснування і взаємодію між людьми. Основною інструментальною перевагою поняття «інституціоналізація» (на відміну від поняття «інституціалізація») є те, що дане поняття відображає не тільки і не стільки зовнішній, скільки внутрішній, а тому більш складний процес становлення і всебічний розвиток будь-якого інституту [13, с. 166–167].

Науковець С. Фролов пояснює поняття «інституціоналізація» як процес визначення та закріплення соціальних норм, правил, статусів і ролей, що приводить їх у систему, яка здатна

діяти в напрямку задоволення деякої суспільної потреби [14, с. 28]. Процес інституціоналізації за С. Фроловим проходить ряд етапів:

- виникнення потреби, задоволення якої вимагає організованих дій;
- формування загальних цілей;
- поява соціальних норм і правил у ході стихійної соціальної взаємодії;
- поява процедур, пов'язаних з цими нормами і правилами;
- затвердження норм, правил, процедур, їх практичне застосування в реальному житті (власне інституціоналізація);
- встановлення системи санкцій для підтримки норм і правил, диференційованість їх застосування в окремих випадках;
- створення системи статусів і ролей, що охоплюють усіх без винятку членів інституту.

Підсумком процесу інституціоналізації С. Фролов вважає створення чіткої статусно-рольової структури з відповідними нормами і правилами, що є соціально схваленою більшістю учасників певного соціального процесу [14, с. 26].

У науковому доробку І. Алгебової [6] представлена цілісна міждисциплінарна авторська концепція інституціоналізації соціальної роботи в умовах сучасного російського суспільства. Однією з умов подальшого розвитку процесів інституціоналізації соціальної роботи, на думку авторки, виступає її технологізація – інтенсивна розробка, апробація та впровадження інноваційних соціальних технологій в практику соціальної роботи.

Методологічні проблеми теорії та практики соціальної роботи, особливості становлення системи підготовки соціальних працівників представлені у дослідженні Л. Гусякової [7]. На основі застосування міждисциплінарного підходу авторкою здійснено багаторівневий аналіз соціальної роботи як суспільного явища, самостійної області соціального знання, специфічного виду соціальної діяльності та навчальної дисципліни. Виникнення різних видів соціальної роботи як професійної діяльності науковець пов'язує з полікультурними і національними особливостями конкретного соціуму, характером взаємодії різних соціальних інститутів, що функціонують у ньому, рівнем розвитку суспільної свідомості [7, с. 236].

Філософське осмислення соціальної роботи як гуманістично-орієнтованого виду діяльності представлено у дослідженні В. Мітрохіна [8]. Поняття соціальної роботи як соціального інституту, на думку науковця, виробилося в результаті складного історичного процесу, одним з інструментальних констант якого є суспільна допомога на соціетальному рівні і взаємодопомога на індивідуально-особистісному рівні [8, с. 94]. Соціальна робота як соціальний інститут включає: державні установи, громадські та приватні організації, що складають цілісну систему соціального захисту, соціального забезпечення і соціального обслуговування населення; вищі і середньо-спеціальні навчальні заклади, що готують фахівців для галузі, а також релігійний інститут, який впливає разом з іншими ідеологічними інститутами на формування системи суспільних цінностей [8, с. 92–93].

Для визначення функцій інституту соціальної роботи дослідником використано методологію структурно-функціонального аналізу. Серед виокремлених функцій соціальної роботи науковець виділяє наступні: морально-гуманістичну, регулятивно-профілактичну, соціально-корекційну, аналітико-прогностичну, організаційно-методичну. Виходячи з функціонального розмаїття соціальної роботи автор зараховує її до класу творчих, інтелектуально насичених видів трудової діяльності [8, с. 5].

Комплексний аналіз соціальних, культурних і морально-духовних аспектів соціальної роботи здійснений у дослідженні П. Пономарьова [9]. З метою виявлення інваріантних інституційних структур соціальної роботи, науковцем обґрунтовані історико-культурні умови виникнення і розвитку соціальної роботи як соціокультурного інституту. Головною особливістю соціальної роботи, на думку автора, є необхідність постійно виходити за межі традиційних норм задля надання реальної і своєчасної допомоги людям, що вимагає особливих якостей свідомості, світогляду і особистості соціального працівника.

Методологічні проблеми інституціоналізації соціальної роботи з позиції історичної реконструкції та переважно на прикладі зарубіжних країн викладені у дослідженні М. Фірсова [10]. Автором схарактеризовано найважливіші етапи становлення соціальної роботи в Росії і за

кордоном з найдавніших часів і до сьогодні; узагальнено досвід розвитку соціальної роботи як практичної діяльності, спрямованої на підтримку людини у складній життєвій ситуації; відображено динаміку становлення державних і громадських інститутів допомоги, конфесійних організацій; у хронологічній послідовності відтворені тенденції розвитку теоретичної думки в галузі соціальної роботи, функціонування вітчизняних і зарубіжних наукових шкіл.

Вагомий внесок у розробку питань виявлення умов та особливостей інституціоналізації соціальної роботи в Україні, визначення її місця та ролі в інституційній структурі суспільства зроблено Г. Попович [1]. Авторкою досліджені закономірності розвитку соціальної роботи не лише як виду суспільної практики, але і як галузі знань. На основі аналізу базових дефініцій, мети, функцій та завдань, у порівнянні з соціальною педагогікою, обґрунтовано автономний професійний статус соціальної роботи.

Інституціоналізація соціальної роботи у науковому доробку Г. Попович розглядається як історичний процес виокремлення і закріплення на основі легітимації та професіоналізації суспільних відносин допомоги, приведення їх у систему, орієнтовану на задоволення потреб індивідів і груп з порушеними умовами життєдіяльності та соціальну безпеку суспільства [1, с. 8].

На думку авторки, інституціоналізація соціальної роботи в умовах сьогодні набуває нових рис і характеризується наступними показниками: практична діяльність – зростанням ролі у сфері соціальної безпеки (через профілактику, пом'якшення і подолання соціальних ризиків); сфера пізнання – прагненням об'єднати часткові теоретичні концепти для виокремлення соціальної роботи в якості прикладної соціальної науки та дискусіями з цього приводу; освітня діяльність – стандартизацією фахової підготовки, ускладненням процесу навчання через різні рівні та напрямки спеціалізації, активним запозиченням зарубіжного досвіду. Сучасна системна криза українського суспільства зумовила актуалізацію індивідуальних і суспільних потреб, що вимагає змін у формах допомоги вразливим категоріям населення, професійної підготовки фахівців різних спеціалізацій для цієї сфери, подальших наукових теоретичних розробок [99, с. 14–15].

У контексті нашого дослідження особливу значущість мають праці М. Лукашевича [3], І. Миговича [4], Т. Семигіної [3; 4], у яких розкрито сутність соціальної роботи, історію її виникнення і розвитку, місце в структурі соціогуманітарних наук; висвітлено особливості соціальної роботи як прикладної діяльності; проаналізовано еволюцію теорії і практики соціальної роботи в Україні та за кордоном. Значний інтерес для нашого дослідження становлять висновки, зроблені науковцями в контексті питання, що розглядається, а саме:

– в Україні триває становлення соціальної роботи як фаху, науки та навчальної дисципліни, відбувається адаптація закордонних моделей соціальної роботи до вітчизняних реалій [3, с. 53];

– соціальна робота як соціальний інститут орієнтована на розв'язання проблем, спричинених негативними діями або бездіяльністю таких базових соціальних інститутів, як економіка, політика, сім'я;

– соціальна робота є важливим елементом інституційної структури суспільства, що надає відносинам допомоги усталеності і визначеності, розширює можливості реалізації потреб індивідів і суспільства, усуває ризики суспільної дестабілізації, вносить у дії суб'єктів, що перебувають у цій сфері, узгодженість;

– соціальна робота є інструментом реалізації соціальної політики, що здійснюється через соціальну діагностику, соціальну корекцію, соціальну реабілітацію та інші механізми [4, с. 10].

У науковій праці «Соціальна робота в Україні: перші кроки» [5], підготовленої колективом українських та британських авторів за редакцією В. Полтавця, з позиції створення системи установ для осіб, які потребують спеціального нагляду чи догляду, розглядається категорія «інституалізація». У дослідженні проаналізовані тенденції змін у соціальній сфері у Західній та Східній Європі, представлені провідні підходи до процесу деінституалізації, що склалися у галузі соціальної політики, соціальної роботи, психіатрії та соціології. Незважаючи на вагомні докази економічного, професійного і морального характеру на користь деінституалізації, в Україні позитивні зрушення в обслуговуванні різних груп клієнтів є незначними. Задля реалізації політики деінституалізації та впровадження нових підходів до

розв'язання соціальних проблем варто активізувати процес формування нових професійних груп (соціальних працівників, дослідників соціальної політики) та вдосконалити процес ознайомлення провідних вітчизняних фахівців з передовим західним досвідом [5, с. 22].

Отже, провідними тенденціями процесу інституціоналізації соціальної роботи в умовах сьогодення є ідентифікація соціальної роботи як фахової діяльності, науки та навчальної дисципліни. Незаперечним є факт, що в умовах функціонування сучасного українського соціуму, цей соціальний інститут активно розвивається та є невід'ємною складовою соціальної сфери суспільства.

Зміни у соціальній практиці призводять як до модифікації існуючих соціальних інститутів, так і до появи нових. Інституціоналізація процесу становлення соціальної роботи як інноваційного соціального інституту, на нашу думку, обумовлена загостренням соціальних проблем, відсутністю необхідних ресурсів для розвитку соціальної сфери, загальносвітовими тенденціями інтеграції у новітнє інформаційно-технологічне суспільство та іншими об'єктивними запитами оптимізації системи відносин особистість – соціум.

У контексті досліджуваної проблеми особливий інтерес становить комплексний аналіз формування громадянського суспільства та соціальної роботи як цілого, а також як частини у структурі соціального організму країни, здійснений О. Горпинич [2]. Погоджуємося з ученою, що соціальна робота відіграє роль одного з потужних виконавчих механізмів у структурі соціальної політики та «...повинна стати міцним підґрунтям всебічного, інноваційного, соціального розвитку країни, підставою для будівництва соціальної держави з конкурентоспроможною соціально орієнтованою ринковою економікою, здатною забезпечити людський розвиток, гідний рівень і якість життя громадян» [2, с. 3].

Погляди російських дослідників (І. Алгебової, Л. Гусякової, В. Мітрохіна, П. Пономарьова, М. Фірсова) щодо необхідності переосмислення та постійного вдосконалення основної сутності соціальної роботи неодноразово підтверджені у дослідженнях вітчизняних науковців (В. Бех, А. Капської, В. Поліщук).

З цієї точки зору нам імпонує позиція В. Бех, висловлена у монографії «Соціальна робота і формування громадянського суспільства», який наголошує, що «Соціальна робота – це один із напрямків теоретичних досліджень про соціальні відносини і сфера функціонування суспільства як цілісного соціального організму. Її зміст визначається процесами, які відбуваються в економічній, соціальній, політичній та духовній сферах життя суспільства як єдиної системи» [15, с. 20].

На думку А. Капської, саме система соціальної та соціально-педагогічної роботи як діяльності з надання матеріально-фінансової, морально-правової, психолого-педагогічної допомоги людині, сім'ї, групі осіб, котрі потрапляють у складну життєву ситуацію, засвідчує зміст та спрямованість соціальної політики, реальні можливості суспільства і держави у сфері соціального захисту і підтримки людини [16, с. 90].

Згідно переконань В. Поліщук, у сучасних соціально-економічних умовах в Україні сформувався та усвідомлюється суспільством і спеціалістами потреба в соціально-педагогічних знаннях й ефективній соціально-педагогічній діяльності, в розробці соціально-педагогічної парадигми суспільного розвитку, а також у практичній реалізації створених на її основі моделей і технологій соціально-педагогічної діяльності, адекватних національним і соціокультурним умовам нашої країни [17, с. 71].

У площині нашого дослідження зауважимо, що суспільна перспектива має стати визначальною для окреслення змісту фахової підготовки майбутніх соціальних працівників. Педагогічна система підготовки студентів ВНЗ до подальшої соціальної роботи повинна передбачати планомірне використання різноманітних шляхів залучення соціальних працівників до інноваційної соціальної діяльності. Саме остання гнучко реагує на економічні, політичні, демографічні, культурні тенденції у державі та виступає відображенням найвищого ступеню професійної творчості фахівця.

Інституціоналізація соціальної роботи, що має місце у вітчизняному суспільстві (зокрема, у сучасному освітньо-науковому просторі), передбачає розробку концептуальних засад фахової підготовки майбутніх соціальних робітників, спроможних здійснювати ефективну професійну

діяльність з урахуванням динаміки змін в економічній, політичній і духовній сферах суспільного життя. Одним з провідних компонентів такої концепції, на нашу думку, має стати формування інноваційної культури майбутніх соціальних працівників у процесі професійної підготовки.

Теоретико-методологічну площину соціальної роботи та соціально-педагогічної діяльності розробляли такі вітчизняні дослідники, як: О. Безпалько [18; 19], І. Зверєва [20], А. Капська [16], С. Курінна [21], А. Рижанова [22], Л. Штефан [23] та ін.

Науково обґрунтовану концепцію соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді представлено у дослідженні О. Безпалько [19].

Дослідницею здійснено історико-педагогічний аналіз розвитку соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю в громаді у вітчизняній та зарубіжній практиці; розроблено структурно-функціональну модель організації такої роботи; визначено особливості діяльності закладів та організацій соціально-педагогічного спрямування з позицій сервісного підходу; опрацьовано змістовно-технологічні компоненти підготовки фахівців до соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю в громаді [19].

У науковому доробку О. Безпалько проаналізовано систему організації соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді, що складається з трьох підсистем: члени громади (діти, молодь, дорослі), заклади соціальної інфраструктури для дітей та учнівської молоді, органи місцевого самоврядування та місцевої виконавчої влади [19, с. 17]. Цілі такої системи визначені як сервісні щодо інтересів і потреб дітей й учнівської молоді та полягають у створенні умов і забезпеченні можливостей для отримання допомоги та підтримки дітям й учнівській молоді в процесі їхньої соціалізації в межах територіальної громади. Функцію зв'язуючої ланки між виокремленими підсистемами, на думку авторки, виконує механізм участі членів в низці послідовних етапів: діагностиці проблемно-потребового поля дітей та молоді; створенні ініціативних груп; розробці планів змін, соціальних проектів, програм; пошуку ресурсів та партнерів для їх реалізації [19, с. 3].

Ученою визначено деякі механізми забезпечення соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді, зокрема: адміністративно-політичний, організаційний, нормативно-правовий, науково-методичний, економічний [18, с. 32]. У контексті досліджуваної проблеми особливий інтерес становить реалізація науково-методичного механізму соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді, що забезпечується шляхом: здійснення наукових досліджень у сфері різних напрямів соціально-педагогічної роботи у громаді; розробки інформаційно-методичних матеріалів для фахівців соціальної сфери; запровадження навчального курсу з підготовки фахівців до роботи в територіальній громаді у ВНЗ; навчання соціальних педагогів, соціальних працівників, психологів, представників органів виконавчої влади з метою підвищення рівня професійної компетентності; проведення конференцій та семінарів задля популяризації досвіду та інноваційних технологій соціально-педагогічної роботи [18, с. 33].

На переконання О. Безпалько, від розв'язання питання підвищення рівня професійної компетентності фахівців соціальної сфери значною мірою залежить результативність соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді. У цьому аспекті, як стверджує дослідниця, доцільно паралельно працювати в таких напрямках кадрового забезпечення соціально-педагогічної діяльності: готувати майбутніх соціальних педагогів, соціальних працівників, психологів до виконання соціально-педагогічної роботи в територіальній громаді; проводити відповідне навчання фахівців соціальної сфери, які вже працюють з дітьми та молоддю в громадах [19, с. 35].

Висвітленню тенденцій та пошуку закономірностей розвитку соціальної роботи з дітьми та молоддю в Україні, розробці теоретико-методологічних засад становлення й розвитку системи соціальних служб для молоді в Україні присвячене дослідження І. Зверєвої [20].

Дослідницею розроблено та впроваджено: концепцію соціальної роботи з дітьми та молоддю в Україні; модель соціально-педагогічної діяльності фахівців з соціальної роботи на державному, регіональному та місцевому рівнях; технології здійснення соціальної роботи з різними категоріями дітей та молоді [20].

Провідна концептуальна ідея соціальної роботи з дітьми та молоддю в Україні за І. Зверевою полягає у розумінні її як багаторівневої системи, підсистемам якої властиві відносна самостійність, технологічність та ефективність залежно від об'єкта (напрямку соціальної роботи) й суб'єкта (категорії дітей та молоді) соціально-педагогічного впливу. Кожен напрям-підсистема має власне соціальне спрямування, що виявляється у меті, принципах, змісті, формах, методах і критеріях діяльності соціальних служб для дітей та молоді [20, с. 5].

Дослідницею розкрито сутність соціально-педагогічної діяльності як основи соціальної роботи з дітьми та молоддю, етапи її розвитку у світовому та вітчизняному соціокультурному контексті [20, с. 10].

І. Зверевою проаналізовано етапи становлення й розвитку системи соціальних служб у вітчизняній та зарубіжній практиці, визначено ефективність цільових програм надання соціальної допомоги різним категоріям молоді у працевлаштуванні, організації культурно-дозвілєвої діяльності, матеріальному забезпеченні, напрями реалізації проектів їх соціального обслуговування у системі діяльності центрів соціальних служб для молоді [20, с. 16].

Ученою визначено деякі перспективні напрями роботи соціальних служб для молоді з питань протидії негативним явищам у молодіжному середовищі, серед яких наголосимо на таких: підвищення фахового рівня спеціалістів соціальних служб; пошук і використання інноваційних методів і прийомів роботи; розширення і зміцнення взаємозв'язків з вітчизняними та зарубіжними спеціалістами з проблем протидії негативним явищам у молодіжному середовищі [20, с. 20].

У процесі дослідження І. Зверевою виявлено якісні критерії ефективності здійснення соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю, а саме: а) зацікавленість участю представників державних, громадських структур, а також релігійних конфесій у визначенні напрямів державної політики щодо дітей групи ризику; б) консолідація зусиль державних організацій і релігійних конфесій у пошуку перспективних моделей соціалізації дітей і молоді; в) індивідуальний і диференційований підхід спеціалістів із соціальної роботи до вибору форм і методів соціальної підтримки дітей і молоді, визначення життєвої перспективи у сфері навчання, виховання, вибору професії; г) професіоналізація кадрового потенціалу, здатного розв'язати завдання по виявленню, соціальній адаптації і соціальній реабілітації дітей групи ризику; д) розширення сфер соціально-педагогічної роботи у різних регіонах України, створення умов для обміну міжнародним досвідом організації профілактичної та реабілітаційної роботи з різними категоріями дітей та молоді [20, с. 25–26].

Вагомий внесок у розбудову питання концептуальних засад соціальної та соціально-педагогічної роботи в Україні зроблено А. Капською. Визначаючи місце і роль соціальної роботи в соціальній політиці, науковець наголошує на тому, що, з одного боку, соціальна робота є надзвичайно важливим механізмом соціальної політики, з іншого боку, виступає своєрідним соціальним індикатором, який демонструє реальні наслідки соціальної політики, рівень її ефективності [16, с. 89].

Соціально-педагогічну роботу дослідниця розглядає як інтегроване цілісне утворення, що включає такі структурно-змістові компоненти, як ціль, дії, мотивацію, відносини, комунікацію [16, с. 90].

Серед теоретичних знахідок А. Капської слід визначити наступні: розбудова концепції соціальної педагогіки як самостійного напрямку науки, визначення предмету та завдань соціальної педагогіки, окреслення функцій соціального педагога; обґрунтування теоретико-методичних засад соціальної роботи як виду професійної діяльності, визначення об'єктів, суб'єктів, функцій, структури, рівнів, принципів соціальної роботи; розробка технологій соціальної та соціально-педагогічної діяльності з окремими категоріями клієнтів; моделювання соціально-виховного процесу у різному мікросередовищі.

Обґрунтування шляхів подолання проблеми дитячого сирітства засобами практичної інноваційної соціально-педагогічної роботи в умовах трансформації інституту дитячих будинків подано у дисертаційному дослідженні С. Курінної [21].

У дослідженні загальним орієнтиром реформування інституту дитячих будинків визнано: деінституалізацію цієї системи, реалізацію ідей замісної сімейної турботи як альтернативи

державної опіки, що вимагає підвищення ефективності діяльності органів опіки та піклування; функціонування системи уповноважених служб, інституту соціального патронату й системи влаштування дітей у замісній сім'ї; трансформацію інтернатних закладів у заклади з наданням послуг патронатного виховання; наявність регіональних і локальних проєктивних моделей соціально-психолого-педагогічної підтримки дітей-сиріт [21, с. 15–16].

Ученою визначено теоретичні засади організації соціально-педагогічної роботи в дитячому будинку, охарактеризовано нормативно-правове забезпечення цієї роботи, розкрито поліфункціональність діяльності соціального педагога як провідного суб'єкту відповідної роботи з дітьми-сиротами в умовах дитячого будинку [21, с. 16].

Дослідницею виокремлено принципи побудови та функціонування системи інноваційної соціально-педагогічної роботи з вихованцями дитячого будинку (як-от, коеволюційної інноватики, конкретності, акмеологічний, суб'єкта діяльності, потенційного і актуального, моделювання) [21, с. 20–21].

Науковцем С. Курінною розроблено та експериментально перевірено модель багаторівневої системи соціально-педагогічної роботи з дітьми-сиротами в умовах трансформації інституту дитячих будинків. Структура багаторівневої системи соціально-педагогічної роботи з дітьми-сиротами в дитячому будинку трансформованого типу авторкою представлено двома підструктурами: базовою підструктурою, що включає модель цілей, модель діяльності й модель організаційної структури та ін.; додатковою підструктурою, що також має складний системно-модельний характер і включає: концептуальну модель системи соціально-педагогічної роботи в дитячому будинку, модель принципів побудови та функціонування системи соціально-педагогічної діяльності з вихованцями, модель науково-методичної компоненти основних елементів інноваційної діяльності, модель програмно-цільового управління розвинутої системи соціально-педагогічної роботи, модель структури, модель загальних технологій та модель параметрів соціально-педагогічної роботи [21, с. 31].

На підставі аналізу діяльності соціального педагога з сиротами, кваліфікаційної характеристики фахівця, професіографічного підходу і результатів експертної оцінки, проведеної серед працюючих з сиротами фахівців і викладачів університетів, С. Курінною розкрито критерії підготовленості фахівців до соціально-педагогічної роботи з сиротами (мотиваційно-вольовий, комунікативно-рефлексивний, когнітивний, дієво-практичний, особистісний) з відповідними показниками та рівнями – інтуїтивний, репродуктивний, творчо-репродуктивний, творчий [21, с. 24–25].

Процес розвитку соціально-педагогічної роботи в соціокультурному контексті став предметом наукових пошуків А. Рижанової [22].

Дослідницею розроблено модель культурологічного підходу для дослідження теоретико-методологічних основ розвитку соціальної педагогіки в соціокультурному контексті. Дану модель А. Рижановою розглянуто як ієрархічну послідовну систему принципів, аспектів, підходів до аналізу соціального виховання і соціальної педагогіки. Основоположними дослідниця визначає принцип культуровідповідності (залежність соціального виховання та соціальної педагогіки від рівня та потреб розвитку культури); аксіологічний підхід (дослідження розвитку соціального виховання, його трансформування відповідно до динаміки потреб, цінностей певного соціуму та людства); антропологічний аспект (вивчення соціального виховання, соціальної педагогіки з точки зору створення сприятливих умов для розвитку людини, місця останньої у ціннісних орієнтаціях культури певного суспільства). Крім того, інші рівні ієрархії складаються, за А. Рижановою, з таких принципів: інтегративно-цілісності, динамічності, гуманізації, наступності, інноваційності; підходів: історичного, діалектичного, особистісного, системного, діяльнісного; аспектів: соціологічного, філософського, психологічного, економічного, педагогічного [22, с. 18].

Вченою обґрунтовано напрями перетворення соціальної педагогіки в культурі інформаційного суспільства: 1) теоретико-методологічні засади розвитку соціальної педагогіки визначатимуться не політичними, економічними, а саме культурними потребами гармонізації соціальних цінностей соціальних суб'єктів на рівні відносин «людини – група – суспільство – регіон – людство», тобто потребами перетворення з «національно-соціальної», за суттю,

соціальної педагогіки індустріальної доби на «глобально-соціальну» галузь педагогіки інформаційної епохи; 2) технологічними засадами соціальної педагогіки має бути її спрямування на оволодіння: а) випереджальною парадигмою соціального виховання в «культурі майбутнього» та на гармонізацію технологій соціального виховання різних соціальних суб'єктів; б) регіональними та глобальними соціально-педагогічними технологіями соціальної адаптації та інтеграції до інформаційної культури поколінь, що культивувалися переважно в умовах індустріального суспільства; в) соціальними ціннісними орієнтаціями; 3) методичними засадами є поширення соціально-виховних цінностей, знань, умінь в соціумі для гармонізації соціально-виховних впливів; 4) провідним принципом культуровідповідної соціальної педагогіки інформаційної доби є принцип гармонізації соціальності людини, групи, соціуму [22, с. 38–39].

Значний інтерес для нашого дослідження становить науковий доробок Л. Штефан, присвячений вивченню еволюції соціально-педагогічної роботи як самостійної галузі наукового знання в Україні в 20-90-х рр. ХХ ст. [23].

На основі аналізу конкретно-історичних обставин та зв'язків соціальної педагогіки з іншими науками про людину авторкою визначено й обґрунтовано етапи розвитку цієї науки: 20-ті – перша половина 30-х рр. ХХ ст. – етап інтенсивної розробки соціально-педагогічної теорії і практики; друга половина 30-х – перша половина 50-х рр. ХХ ст. – етап накопичення практичного досвіду соціальної роботи; друга половина 50-х – перша половина 80-х рр. ХХ ст. – етап відродження соціальної педагогіки в системі наук про людину; друга половина 80-х – 90-ті рр. ХХ ст. – етап розвитку соціальної педагогіки як системи.

У дослідженні виявлено і схарактеризовано суспільно-політичні, соціально-економічні й організаційно-педагогічні передумови зародження соціальної педагогіки як науки. Дослідницею ґрунтовно висвітлено провідні напрями, методи та форми соціально-педагогічної діяльності з різними категоріями дітей на кожному з основних етапів розвитку соціально-педагогічної теорії [23].

Науковцем визначено можливості використання творчих знахідок соціально-педагогічної теорії і практики в сучасних умовах української держави та виявлено прогностичні тенденції розвитку цієї науки у ХХІ ст. [23, с. 20]. До прогностичних тенденцій розвитку соціально-педагогічної теорії та практики в Україні у ХХІ ст. Л. Штефан віднесено: інтеграційні, які полягають у подальшому розширенні зв'язків соціальної педагогіки з іншими науками, збагаченні її методологічних засад та здійсненні інтеграції наукового знання; гуманістичні, що передбачають глибоке наукове обґрунтування в соціально-педагогічній теорії принципу гуманізму і розробку конкретних шляхів його реалізації; удосконалення наукового апарату, які пов'язані з висуненням нових гіпотез, ідей, соціально-педагогічних моделей, концепцій, технологій; збагачення змісту соціально-педагогічної діяльності з урахуванням факторів впливу на особистість з метою подальшого вивчення впливу мегафакторів на людину, розширення інститутів соціалізації особистості, збагачення напрямів, форм і методів соціально-педагогічної діяльності як з дітьми, так і з молоддю; удосконалення структури соціально-педагогічного знання шляхом поступового збагачення соціально-педагогічної науки знаннями технології соціальної роботи, управління соціально-педагогічною діяльністю; створення постійно діючої системи підготовки кадрів з метою забезпечення професійної компетентності соціальних педагогів [23, с. 25].

Отже, у фундаментальних наукових дослідженнях знайшли відображення інноваційні тенденції розвитку соціально-педагогічної та соціальної практики, як-от: впровадження соціально-педагогічної технології роботи в громаді [19], поширення діяльності різноманітних соціальних служб [20], подальший розвиток та удосконалення технологій соціальної роботи у мікросередовищі [20], активізація та інтеграція соціально-культурних, соціально-педагогічних функцій і впливів суспільства на соціалізацію сиріт [21], застосування принципу культуровідповідності впроваджуваних методів соціально-педагогічної діяльності вимогам інформаційної доби [22], впровадження творчих доробків різних етапів розвитку соціально-педагогічної теорії і практики в сучасну соціальну роботу [23] тощо.

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок з напрямку. Провідними тенденціями процесу інституціоналізації соціальної роботи в умовах сучасності є ідентифікація соціальної роботи як фахової діяльності, науки та навчальної дисципліни. Останніми роками у вітчизняній соціальній роботі поряд з застосуванням традиційних методів і форм допомоги прослідковується розробка та впровадження інноваційних технологій чи їх складових, що свідчить про поступовий вихід соціальної роботи на новий щабель розвитку.

Аналіз фундаментальних праць із проблеми теоретико-методологічних засад соціальної роботи демонструє зацікавленість теоретиків і практиків соціальної роботи суспільними змінами та соціальними проблемами нашої держави. Як свідчення цього – розробка та подальший розвиток концептуальних основ соціальної та соціально-педагогічної діяльності в Україні задля ефективного реагування на змінювані потреби соціально вразливих груп клієнтів та пошуку нових педагогічних можливостей організації соціального виховання особистості.

Можна припустити, що поширення і використання інновацій у соціальній практиці дозволить забезпечити ефективні зміни у життєдіяльності конкретної особи чи сім'ї. Перетворення соціальної роботи на сучасний соціальний інститут (отже і результативність соціальних змін) залежить від наявності, щонайменше, трьох головних чинників (інституційних ознак):

- по-перше, це ступінь державної підтримки розроблення, поширення і застосування соціальних інновацій на всеукраїнському, регіональному чи індивідуальному рівнях;
- по-друге, характеристики соціально-педагогічного середовища освітніх закладів, що визначають спроможність забезпечення системного підходу до нововведень, а також надання інформаційно-методичної підтримки та здійснення професійного супроводу фахівців-новаторів;
- по-третє, якісна професійна підготовка соціальних працівників, здатних не лише втілювати в життя конкретні інноваційні проекти, але й самостійно продукувати певні соціальні (зокрема, соціально-педагогічні) новації.

Подальшого вивчення, на наш погляд, потребують питання інституціоналізації системи вищої освіти у галузі соціальної роботи, апробації та впровадження інноваційних технологій у практику соціальної роботи, дослідження напрямків інституціоналізації соціальної роботи в умовах сучасної України.

Список використаних джерел

1. Попович Г. М. Умови інституціоналізації соціальної роботи в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соціолог. Наук : спец. 22.00.03 «Соціальні структури та соціальні відносини» / Г. М. Попович. – К., 2004. – 20 с.
2. Горпинич О. В. Соціальна робота як фактор формування громадянського суспільства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : 09.00.03 спец. «Соціальна філософія та філософія історії» / О. В. Горпинич. – К., 2005. – 18 с.
3. Лукашевич М. П. Соціальна робота (теорія і практика) : підруч. / М. П. Лукашевич, Т. В. Семигіна. – К. : Каравела, 2009. – 368 с.
4. Вступ до соціальної роботи : навч. посібник [для студ. вищ. навч. закл.] / [Т. В. Семигіна, І. І. Мигович, І. М. Грига та ін.] ; за ред. Т. В. Семигіної, І. І. Миговича. – К. : Академвидав, 2005. – 304 с.
5. Соціальна робота в Україні: перші кроки : наук. видання / під ред. В. Полтавця. – К. : Видавничий дім «KM Academia», 2000. – 236 с.
6. Албегова И. Ф. Институционализация социальной работы в современной России: теория и практика : автореф. дис. на соискание учен. степени докт. социолог. наук : спец. 22.00.04 «Социальная структура, социальные институты и процессы» / И. Ф. Албегова. – Ярославль, 2004. – 39 с.
7. Гусякова Л. Г. Социальная работа как научная теория, деятельность и учебная дисциплина : автореф. дис. на соискание учен. степени докт. социолог. наук : спец. 22.00.04 «Социальная структура, социальные институты и процессы» / Л. Г. Гусякова. – Барнаул, 1995. – 38 с.
8. Философия социальной работы : монография / [под ред. В. И. Митрохина]. – М. : Союз, 1998. – 173 с.

9. Пономарев П. А. Социальная работа как социокультурный институт : автореф. дис. на соискание учен. степени докт. филос. наук : спец. 09.00.13 «Религиоведение, философская антропология, философия культуры» / П. А. Пономарев. – Ростов-на-Дону, 2006. – 52 с.
10. Фирсов М. В. Введение в теоретическую социальную работу: историко-понятийный аспект / М. В. Фирсов. – М. : Институт практической психологии ; Воронеж : МОДЭК, 1997. – 192 с.
11. Головатий М. Ф. Соціальна політика і соціальна робота : термінологічно-понятійний словник / М. Ф. Головатий, М. Б. Панасюк. – К. : МАУП, 2005. – 560 с.
12. Соціологія : словник термінів і понять / [за ред. Є. А. Біленького, М. А. Козловця]. – К. : Кондор, 2006. – 370 с.
13. Рубанов В. В. Інституціоналізація – базове поняття характеристики процесу становлення і розвитку політичної аналітики в Україні / В. В. Рубанов // Вісник Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого. Серія : Філософія, філософія права, політологія, соціологія [зб. наук. праць / редкол. : Гетьман А. П. (голова) та ін.]. – Х. : Право, 2012. – № 4 (14). – С. 165–170.
14. Фролов С. С. Социальные институты в современном обществе / С. С. Фролов // Социология власти : научный и общественно-политический журнал. – 2010. – № 3. – С. 25–35.
15. Бех В. П. Соціальна робота у дискурсі формування громадянського суспільства : монографія / В. П. Бех, М. П. Лукашевич, М. В. Туленков. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2008. – 599 с.
16. Капська А. Й. Соціально-педагогічна робота як інструмент соціальної політики / А. Й. Капська // Український соціум: соціологічні дослідження та моніторинг соціальної політики (соціологія, політика, педагогіка, економіка). – 2002. – № 1. – С. 89–94.
17. Поліщук В. А. Теорія і методика професійної підготовки соціальних педагогів в умовах неперервної освіти : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.04 / Віра Аркадіївна Поліщук. – Тернопіль, 2006. – 454 с.
18. Безпалько О. Концептуальні засади соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді / О. Безпалько // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2007. – № 1. – С. 27–34.
19. Безпалько О. В. Теорія і практика соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / О. В. Безпалько. – Луганськ, 2007. – 44 с.
20. Зверева І. Д. Теорія і практика соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / І. Д. Зверева. – К., 1999. – 40 с.
21. Курінна С. М. Теорія та методика соціально-педагогічної роботи з дітьми-сиротами в умовах дитячого будинку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / С. М. Курінна. – Луганськ, 2014. – 40 с.
22. Рижанова А. О. Розвиток соціальної педагогіки в соціокультурному контексті : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / А. О. Рижанова. – Луганськ, 2005. – 44 с.
23. Штефан Л. А. Становлення та розвиток соціальної педагогіки як науки в Україні (20–90-ті рр. ХХ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.01 «Теорія та історія педагогіки» / Л. А. Штефан. – Харків, 2003. – 43 с.

Ю. В. Борох

ИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИЯ СОЦИАЛЬНОЙ РАБОТЫ КАК ИННОВАЦИОННОГО СОЦИАЛЬНОГО ИНСТИТУТА

В статье на основе институционального подхода осуществлен анализ научных работ, посвященных проблеме институционализации социальной работы как инновационного социального института. Охарактеризованы теоретико-методологические аспекты современной социальной работы, определены инновационные тенденции развития социально-педагогической и социальной практики в Украине.

Ключевые слова: социальная работа, институционализация, институциализация, институт социальной работы, инновации.

INSTITUTIONALIZATION OF SOCIAL WORK AS AN INNOVATIVE SOCIAL INSTITUTE

On the basis of the institutional approach the scientific works devoted to the problem of social work institutionalization as an innovative social institution is analyzed. The theoretical and methodological aspects of modern social work are characterized and innovative trends in the development of socio-pedagogical and social practices in Ukraine are outlined.

Keywords: social work, institutionalization, social work institute, innovation.

УДК 37.048

Б. А. Зємба

ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОФОРІЄНТАЦІЙНОЇ РОБОТИ З БЕЗРОБІТНОЮ МОЛОДДЮ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

У статті проаналізовано досвід організації профорієнтаційної роботи з безробітною молоддю в Україні та в країнах-членах Європейського Союзу. Уточнено поняття «молодь» та «безробітна молодь». Розкрито особливості вікових потреб безробітної молоді та особливості відповідної профорієнтаційної роботи. Представлено комплексне вирішення проблеми безробіття серед молоді.

Ключові слова: молодь, безробітна молодь, профорієнтаційна робота, професійне самовизначення, професійне консультування, професійний розвиток.

Постановка проблеми. У процесі розвитку молодої людини як суб'єкта праці формуються і виявляються її здібності, інтереси, нахили до побудови життєвих планів, що є психічними регуляторами поведінки. Однією із форм таких планів є також і особисті професійні плани, які можна розглядати як суб'єктивний регулятор професіоналізації особистості. Як доводить О. Гончарова, необхідність надання допомоги молоді в реалізації цих планів, у керуванні процесом професійного самовизначення особистості привела до появи професійної орієнтації [1, с. 42–43]. Проблема правильності вибору і сьогодні робить профорієнтаційну роботу необхідною та затребуваною на ринку послуг. Актуальність профорієнтації як суспільної проблеми проявляється в необхідності подолання суперечності між об'єктивно наявними потребами суспільства у кваліфікованих працівниках та суб'єктивними професійними інтересами молоді.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема організації профорієнтаційної роботи з молоддю в конкретних історичних та соціально-економічних умовах вивчалася та розкрита у працях: з питань професійної орієнтації та професійного самовизначення особистості у Л. Авдєєва, І. Волощука, Д. Закатнова, М. Захарова, В. Доротюк, К. Інгеркампа, Л. Йовайші, Є. Климова, І. Кона, А. Маслоу, О. Мельника, І. Назімова, Є. Павлютенкова, Н. Побірченко, Н. Пряжнікова, М. Піддячого, В. Синявського, Д. Сьюпера, М. Тименка, Б. Федоришина, В. Чебишевої, С. Фукуями, М. Ховрича, Дж. Холланда, М. Янцура та ін.; досвід зарубіжних країн із профільного навчання та професійної орієнтації молоді висвітлюють М. Авраменко, Н. Балацька, М. Зверева, Н. Лавриченко, О. Локшина, В. Луговий та ін. Проте, незважаючи на вагомий доробок з цієї проблеми, питання професійної орієнтації безробітної молоді потребує більш ретельного дослідження в методологічному аспекті.

Метою даної статті є дослідження концептуальних та методологічних підходів до організації та реалізації профорієнтаційної роботи з безробітною молоддю.

Виклад основного матеріалу. Безперечно, тенденція до зростання рівня безробіття змушує збільшувати та вдосконалювати форми і методи соціального впливу на молодь, сприяти підвищенню рівня її професійної підготовки, налагоджувати співробітництво із зацікавленими установами та підприємствами, залучати якомога більше кваліфікованих спеціалістів для надання допомоги безробітним молодим людям (соціальних педагогів, психологів, профконсультантів, соціологів, правників), посилювати соціальний захист